

De uitvinding van de boekdrukkunst

en haar betekenis voor de cultuur¹

Gelegenheid: Feestrede ter ere van de 500^e verjaardag van Gutenberg
Locatie: Een circus te Berlijn
Datum: 17 juni 1900
Spreker: Rudolf Steiner
Vertaler: Bart Muijres
Uitgeverij: Uitgeverij Pentagon, 1988

We moeten tot het ontstaan van het christendom teruggaan om in de geschiedenis van de mensheid op een tijdstip te stoten dat van even grote betekenis is als de periode rond de overgang van de 15e naar de 16e eeuw. Onze gedachten en gevoelens staan veel en veel dichter bij alles wat er de laatste vier eeuwen is gebeurd dan bij wat er zich vóór die tijd heeft afgespeeld. We hebben het gevoel dat ons eigen culturele leven één geheel vormt met de gebeurtenissen van het huidige tijdperk, en dat al het voorafgaande de indruk maakt van iets wat afgesloten is.

De uitvinding van de boekdrukkunst is een mijlpaal, die dat afgesloten tijdperk scheidt van de cultuur die nu nog steeds doorwerkt. Als we wat beter kijken, lijkt het wel alsof Gutenberg meewerkt aan alles wat er de laatste eeuwen is gebeurd. Zowel ons materiële als ons geestelijke leven is een complete bevestiging van de dingen die Wimpheling² vrij kort na Gutenberg heeft gezegd: "Op geen enkele uitvinding of geestesproduct kunnen we zo trots zijn als op de uitvinding van de boekdrukkunst. Immers welke andere tak van het leven werkt door tot in alle rangen en standen van het volk, en wie zou de grondlegger en begunstiger van deze kunst niet dankbaar willen gedenken?"

Maar ook kunnen we zeggen dat geen enkele kunst zo precies op het juiste moment zijn intrede heeft gedaan in de geschiedenis als de boekdrukkunst. Het is net alsof de hele wereld in het midden van de 15e eeuw zat te wachten op deze uitvinding. Reeds lang was er in de maatschappij een ommezwaai in voorbereiding, namelijk in de voorstellingen en gevoelens van de mensen.

De Duitse mystiek, ontstaan in de 13e, 14e en 15e eeuw, is al een voorbode van dat nieuwe tijdperk. De mystici wilden zich bevrijden van de ideeën die vanuit een

¹ Deze tekst is verschenen in 'Deutscher Buch- und Stein-drucker', 6e deel no.9 (jubelheft, Gewidmet dem großen Erfinder und Meister Johann Gutenberg zur Feier der fünfhundertjährigen Erinnerung seiner Geburt. 24.Juni 1900). Zie ook Steiners autobiografie Mijn Levensweg Zeist 1981 (GA 28), pagina 262.

² Wimpheling: Jakob Wimpheling (1450-1528), Duits humanist.

oude traditie aan de mensen waren overgeleverd, en die men alleen door middel van getuigenissen van de autoriteiten kon geloven.³

Men wilde de bron van alle geestelijk leven zoeken in het binnenste van zijn eigen ziel. Men voelde de drang tot bevrijden van de eigen persoonlijkheid, van de individualiteit. De individuele mens wilde de gedachten waardoor hij zich bij zijn opgaven in de cultuur wilde laten leiden, nu zelf onderzoeken.

Uit zo'n drang moest wel de behoefte groeien aan een nieuw middel om jezelf menselijke kennis eigen te kunnen maken. Wie zich onvoorwaardelijk wil overgeven aan een autoriteit, die kan niet anders dan naar die autoriteit toegaan en diens opvattingen mondeling tot zich laten komen. Wie voor zichzelf, op eigen denken bouwend, naar waarheid en kennis wil zoeken, die heeft *het boek* nodig, *dat hem onafhankelijk maakt van autoriteit*.

Gutenberg heeft de mensen het boek in handen gegeven in een tijd waarin ze daar de meest levendige behoefte aan hadden. *Luther*⁴ heeft voor de Duitsers de bijbel vertaald in hun moedertaal. De wegen waarlangs deze bijbel, die nu veel beter begrijpelijk was, de wereld in kon trekken, zijn door Gutenberg geëffend. Zodoende is de reformatie ondenkbaar zonder de uitvinding van de drukkunst, die eraan voorafging.

De uitwerking die het geestesgoed - dat door de boekdrukkunst voor alle mensen toegankelijk was geworden - aanvankelijk had, bewijst wat voor een geweldige betekenis deze kunst had. Voordat ze was uitgevonden, was het kennen van natuurwetenschappelijke wetten voorbehouden aan slechts enkele mensen. Het grote publiek was aangewezen op de ergste vormen van bijgeloof als het de natuurverschijnselen wilde verklaren die zich voortdurend voor hun ogen afspeelden. Het boek bracht aan dit grote publiek de mogelijkheid om zich voorstellingen te vormen over het natuurlijke verloop van de dingen die zich voortdurend voor hun ogen en oren afspeelden.

Maar de grote massa, die eeuwenlang uitsluitend was aangewezen op het gezag van autoriteiten, was er niet op voorbereid om zich juiste voorstellingen te vormen. In de boeken werden voorstellingen aangedragen waarover de mensen voordien nooit iets hadden gehoord. Daarom geloofden ze dat er achter zulke voorstellingen toch meer moest zitten dan werd weergegeven door die eenvoudige, bescheiden letters van de nieuwe kunst. Dit geloof had een vruchtbare bodem geschapen voor allerlei 'geheime genootschappen' en kunsten, voor de charlatans, die voorgaven een bijzonder diepzinnige kennis te bezitten en aan wie het volk gewillig geloof hechtte. Het liet zich door hen misleiden omdat het er maar langzaam aan kon wennen zich een eigen, onafhankelijk oordeel te vormen.

³ We verwijzen hier naar: Rudolf Steiner Die Mystik im Aufgange des neuzeitlichen Geisteslebens und ihr Verhältnis zu modernen Weltanschauungen, Dornach 1960.

⁴ Martin Luther (1483-1546) maakte een vertaling van het Nieuwe Testament in het Duits tijdens de periode dat zijn vrienden hem verborgen hielden op de Wartburg.

Het onvermogen om voor natuurverschijnselen een eenvoudige verklaring te geven - iets wat eeuwenlang gekweekt was - kunnen we nog zien aan de diepzinnige boeken van een grote geest als *Jacob Böhme*⁵ (1575-1624). Deze eenvoudige mens is werkelijk groot in het beschrijven van alles wat men kan bereiken. door zich naar binnen te keren in eigen hart en gemoed. Maar hij verliest zich in het avontuurlijke als hij fysische of andere natuurverschijnselen wil verklaren.

Aan zulke verschijnselen zien we wat voor aandeel Gutenbergs daad heeft aan de verruiming van de horizon van de westerse mens. Het grootste deel van de mensheid kon zich pas door de boekdrukkunst kennis verschaffen van de natuur.

Doordat men zich deze kennis van de natuur ging veroveren, kreeg het geestesleven in de tijd daarna een totaal ander inzicht. Zo wereldvreemd en na-tuur-onvriendelijk als het geïsoleerde kloosterleven in de middeleeuwen is, zo wereldvreemd is in feite ook de hele beschaving van vóór de 15e en 16e eeuw.

Wat voor kennis kon men zich eigen maken? Niets anders dan wat de mens zelf bedacht. Men liet zich niet door de verschijnselen in de natuur onderwijzen; men scherpste slechts de wapens van het logisch verstand. De scholastiek⁶ is het resultaat van zo'n wereldvreemd onderwijssysteem. Je kunt met recht beweren dat de scholastiek voor het geestesleven slechts maatgevend kon zijn zolang er uitsluitend geschreven - voor de meeste mensen ontoegankelijke - boeken bestonden. De opleiding die iemand moest doormaken om tot deze boeken te willen doordringen, was zodanig dat de totale menselijke geest in een richting werd gestuurd die hem ontvankelijk maakte voor de scholastiek. Het gedrukte boek maakte het mogelijk volkomen nieuwe krachten aan te trekken om aan het geestesleven deel te nemen. Nu konden mensen die niet in een specifiek straatje waren gemanoeuvreerd, aan de vooruitgang van de beschaving meewerken. En daardoor veranderde ook de hele fysionomie van de beschaving.

In plaats dat men zich uitsluitend bezighield met wereldvreemde scholastiek, werd de blik nu gericht op de *ervaring*, op het *werkelijke leven*.

Ook mag Gutenberg worden beschouwd als stille deelnemer aan alle prestaties die verbonden zijn met de namen Copernicus, Kepler, Galilei en Baco van Verulam,⁷ Want het boek van Copernicus dat zo'n enorme invloedssfeer had en dat de astronomie nieuwe wegen heeft gewezen, evenals Keplers ontdekkingen omtrent de

⁵ Jacob Böhme (1575-1624), Duits mysticus.

⁶ Scholastiek, het middeleeuwse filosofische en theologische denken; de gehanteerde methodieken hadden opvallend strakke procedés voor wat betreft het lezen van teksten, probleemstellingen formuleren en discussiëren.

⁷ Copernicus: Nicolaus Copernicus (1473-1543), Pools astronoom, wiskundige, filosoof, jurist en medicus. Kepler: Johannes Kepler (1571-1630), Duits astronoom, wiskundige en theoloog. Galilei: Galileo Galilei (1564-1642), Italiaans natuur- en sterrenkundige. Baco van Verulam (1561-1626), Engels staatsman en geleerde.

bewegingen van de hemellichamen, die konden voor de wereld alleen maar vruchtbaar worden als ze een generatie zouden ontmoeten die op zoek was naar een *wereldvriendelijke* beschaving, en niet naar een *wereldvreemde*.

De uitvinder van de boekdrukkunst heeft aan de grote voortrekkers van wetenschap en kunst in de moderne tijd de mogelijkheid gegeven om tot een wijde kring van mensen te spreken. Of een natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing kan gedijen, hangt af van het deelnemen van zoveel mogelijk mensen aan de beschaving. Zolang de waarheid alleen in de menselijke geest werd gezocht, was het voldoende dat slechts enkelen zich daarmee bezighielden en hun resultaten aan de anderen meedeelden. Maar sinds de waarheid wordt gezocht in de eindeloze hoeveelheid feiten van de uiterlijke wereld, is het nodig dat de groep mensen die geïnteresseerd zijn in een verrijking van de cultuur, zo groot mogelijk is.

Echter niet alleen het geestesleven, ook het sociale en het economische leven zaten in de 15e eeuw te wachten op het nieuwe communicatie middel voor menselijke ideeën, gebeurtenissen en ervaringen. De groei en de zich ontwikkelende zelfstandigheid van de koopmansstand stelden hogere eisen aan de individuele kwaliteiten van de mens dan voorheen het geval was. Voorheen werden de activiteiten van een individuele mens sterk bepaald door het geheel waartoe hij behoorde, door het sociale organisme waarin hij was ingebed; en zijn werkzaamheid speelde zich af binnen heel nauwe grenzen.

In de 15e eeuw maakten al deze dingen een verruiming, een uitbreiding door. Het individu bevrijdde zich uit de banden die hem voordien door zijn doelstellingen werden opgelegd. Het hele leven werd gecompliceerder. De strenge genootschappen werden soepeler. De enkeling moest zich zelf een weg banen door het leven. Niet de gilden waren nu nog maatgevend voor wat er moest gebeuren, maar de eigen persoonlijkheid. De zakenman kon nu nog meer op de persoonlijke vermogens letten van zijn klerk en zijn procuratiehouder. Rekening houden met familielanden, met rangen en standen - iets wat vroeger bepaalde wie op een bepaalde plek hoorde te zitten - dat viel nu helemaal weg. Er ontstond bij de individuele mens een behoefte aan een wereldwijde blik. De mens moest zich oriënteren op de dingen die er in de wereld gebeurden.

En weer was het de uitvinding van de boekdrukkunst die dat mogelijk maakte. In plaats van de primitieve communicatiemiddelen, die er in de middeleeuwen waren om kennis te nemen van de toestand in de wereld, kwam nu de gedrukte mededeling. De eerste 'krant' verscheen al in 1505. Die bracht al nieuws over Brazilië.

Pas door de gedrukte informatie kon datgene ontstaan wat we gewoonlijk aanduiden met de term *publieke opinie*. De hele mensheid werd als het ware betrokken bij het grootse plan dat de loop van de wereldgebeurtenissen stuurt. In de vorm van vlugschriften, traktaten en pamfletten sprak het individu tot het geheel.

De 17e eeuw heeft het krantenwezen ontwikkeld en daarmee ook de invloed die van de volksgeest uitgaat. Naast regeringen en afzonderlijke staatslieden verschijnt nu ook het volk op het wereldtoneel, en dat volk spreekt een woordje mee

als het gaat om de grote politieke en culturele vraagstukken. En iedere staatsman afzonderlijk voelt zich gedwongen om zich aan te passen aan de publieke opinie, als hij tenminste met succes wil opereren.

We zien dan dat staatslieden - om hun macht niet te verliezen - de motieven voor hun handelingen verspreiden door middel van de pers; we zien dat het respect voor de publieke opinie bij de leiders steeds maar groeit. Wallensteins⁸ officieren bijvoorbeeld sturen berichten over hun wapenfeiten aan de Münchense kranten. En de Oostenrijkse regering beklagt zich bij de Brandenburgse regering dat er in de Berlijnse kranten een anti-oostenrijkse tendens schuilt. Het is aan de drukkunst te danken dat men langzamerhand rekening moest gaan houden met de volksgeest als een volkomen gerechtvaardigd element binnen het wereld-raderwerk.

Het is absoluut niet te veel gezegd als men beweert dat het tijdperk van de Verlichting essentieel bepaald is door de drukpers. In de werkplaats van Gutenberg te Mainz is de basis gelegd voor een gezindheid die de filosoof Kant⁹ op monumentale wijze heeft uitgedrukt met de woorden: "Heb de moed om je te bedienen van je eigen verstand". Want het verstand kon maar stukje bij beetje tot die moed worden opgeroepen. Dat is alleen maar mogelijk als dat verstand zich voortdurend op de hoogte kan houden van de dingen die in de wereld gebeuren. En wie enig nut wil putten uit het feit dat hij zijn eigen verstand gebruikt, die moet er ook op kunnen rekenen dat er naar hem wordt geluisterd. De 18e eeuw mocht en kon verlicht zijn vanwege het feit dat er in de 17e eeuw een publieke opinie was ontwikkeld, iets waaraan ook een zekere waarde werd gehecht.

De betekenis van de publieke opinie werd dus door de machthebbers ingezien, maar al spoedig ook door de mensen die hun steentje wilden bijdragen aan de vooruitgang van het geestesleven. We kunnen nagaan hoe macht en civilisatie zich met de boekdrukkunst hebben verbonden, omdat succes in het werk van die drukpers afhing.

De drukkunst wordt nog het meest beoefend in de nabijheid van culturele instituten; en geleerden verzoenden zich met de nieuwe kunst, ja ze werden zelf soms boekdrukker om hun werken in de wereld tot hun recht te laten komen. De gezanten van de paus stuurden nu niet alleen uitsluitend hun eigen rapporten elke week naar Rome, maar ook de kranten, waarin de stem van het volk tot uitdrukking kwam.

Dat de boekdrukkunst met een zelfde soort wantrouwen werd begroet als het weten, als de kennis zelf, dat heeft een diep symbolische betekenis. En het is veelzeggend dat Gutenbergs kameraad Fust of Faust¹⁰ in verband werd gebracht met

⁸ Wallenstein: eigenlijk baron Albrecht Wenzel von Waldstein (1583-1634), Duits veldheer. Schiller heeft aan hem een drama gewijd.

⁹ Kant: Immanuel Kant (1724-1804), Duits filosoof.

¹⁰ Fust of Faust: Johann Fust (gestorven in 1466), advocaat te Mainz. Geldschieder van Gutenberg, sloot contract in 1450. In de Nederlandse overlevering rond Laurens Janszoon Coster zou Faust al het drukkers gereedschap van Coster in de kerstnacht hebben gestolen en naar Mainz gebracht, om daar de nieuwe vinding te praktiseren.

de cultuurhistorisch meest interessante sage van de laatste eeuwen. Omdat de mens zich meester had gemaakt van het weten, van de kennis, is hij afvallig geworden van God.

Dit is de betekenis van de zondeval. De kennis-honger van de mens kon men slechts toeschrijven aan het ingrijpen van de duivel. En de 'zwarte kunst', de grote bondgenoot van die kennis-honger, werd niet anders voorgesteld dan als een werk van de hel. Over Faust beweerde men "dat hij later geen theoloog meer genoemd wilde worden, maar dat hij een wereldmens werd en zich 'dokter in de medicijnen' noemde". Dat zich bij de boekdrukkunst een soortgelijke mythevorming voordeed als bij de wetenschap, volgt al uit de diepzinnige verwantschap tussen die twee.

Met de verbreiding van de drukkunst zien we tegelijkertijd dat de gehele literatuur populair wordt. De sfeer van geleerdheid, die tot dan het geestelijk leven beheerste, maakte plaats voor een totaal nieuwe geest. Nu doen de vrolijke kluchten en schelmenstreken hun intrede in de vertelkunst. Men weet dat men voortaan tot het volk kan spreken, en men streeft er dus ook naar dingen te bieden die samenhang vertonen met de eigen denkwijze, met de gevoelens en gedachten van het volk. En het geestesleven krijgt nieuwe krachten van het volk, dat nu zelf ook deelneemt aan dat geestesleven.

We moeten niet onderschatten hoeveel de boekdrukkunst bijgedragen heeft aan het feit dat persoonlijkheden als bijvoorbeeld Hans Sachs¹¹, wat betreft hun creativiteit tot hoog niveau zijn opgeklommen. Hoeveel zaken zou hij waarschijnlijk nooit onder ogen hebben gekregen als de drukpers hem die niet had gebracht!

De uitvinder van de boekdrukkunst heeft de brug gebouwd tussen twee werelden die tot taak hebben samen te werken, en die alleen door voortdurend op elkaar in te werken een ontwikkelingsproces teweeg kunnen brengen dat voor de mensheid vruchtbaar is.

Fichte¹² beweert in zijn werk 'Reden an die deutsche Nation' dat er zware schade aan de cultuur wordt toegebracht als de geleerde wereld lijnrecht staat tegenover een geïsoleerd volk, dat die wereld van geleerden niet begrijpt en niet voortdurend ervoor zorgt dat die wereld nieuwe, frisse groeikracht krijgt. In de volle betekenis van het woord is zo'n oordeel alleen maar te vellen over de cultuur van de middeleeuwen. De laatste vier eeuwen heeft de drukkunst daarin een volledige ommezwai teweeggebracht. Het aandeel dat het volk heeft gehad in het werk van de geleerden, heeft ook op die geleerden een uitermate gunstig effect gehad. Die geleerden hadden elke binding met de andere klassen verloren.

Het beste kun je dat zien aan de eerste natuurhistorische boeken die men het volk ter beschikking stelde. Die zaten vol met allerlei wonderlijke verhaaltjes. Men dacht dat het volk nog niet rijp was voor echte waarheden over de natuur. Ook

¹¹ Hans Sachs (1494-1576), Duits meesterzanger. componeerde zo'n 4200 meesterzangen en liederen, 1750 spreukgedichten en 200 treur- en blijspelen. Richard Wagner gaf hem een ereplaats in 'Die Meistersinger von Nürnberg'.

¹² Fichte, Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), Duits filosoof.

daarin kwam al gauw verandering. Men werd integendeel ertoe gestimuleerd om zijn eigen gedachten helderder te maken en ze in een betere vorm te gieten, omdat men begrepen wilde worden. De behoefte van de mens om zijn kennis aan anderen mee te delen veroorzaakte zodoende dat die kennis zelf helderder werd.

Men begon na te denken over kunst en over de manier waarop men de cultuur het beste ingang kon doen vinden in de wijdsten kringen. Comenius¹³ gaat er bij zijn grote pedagogische gedachten over de opgaven ten aanzien van de opvoeding van het volk van uit, dat er behoefte is aan een levendige wisselwerking tussen het naar kennis dorstende volk en de dragers van het geestesleven.

Zo kunnen we de invloed nagaan die Gutenbergs daad op het hele moderne leven heeft gehad. Al hebben andere helden van de geest de inhoud voor het moderne leven geschapen, hij heeft de middelen verschaft om deze inhoud volledig door te laten werken en tot zijn recht te laten komen. Daarom zijn we zo vertrouwd met alles wat de mensheid de laatste vier eeuwen heeft voortgebracht; en daarom is ons alles ook zo vreemd wat we ons aan historische feiten eigen willen maken over de tijden vóór de uitvinding van de boekdrukkunst. De manier waarop de mens denkt hangt, meer dan we gewoonlijk aannemen, af van de wijze waarop hij met zijn medemensen een geheel vormt, hoe hij met hen in wisselwerking treedt.

Zoals de taal, die een brug bouwt van de ene mens naar de andere, zelf een schepper van cultuur is, zo is het gedrukte woord - die machtige bemiddelaar, die aangewezen plaatsvervanger van het gesproken woord - een medeschepper van de moderne cultuur. De mens heeft zich meester gemaakt van het gedrukte woord in het tijdperk waarin hij enorm veel waarde ging hechten aan zijn individualiteit, aan zijn persoonlijke vermogens. Doordat zijn eigen persoonlijkheid zich meer deed gelden, keerde die mens zich af van de oude genootschappen, die voor hem langzamerhand te weinig ruimte boden.

De boekdrukkunst gaf hem een nieuw middel om in plaats van de oude beperkingen een nieuwe aansluiting te zoeken passend bij zijn 'levenshorizon', die steeds wijder werd. Hoe individueler de mens werd, des te meer had hij behoefte aan een middel dat zijn directe persoonlijkheid van het geheel deed scheiden, om vervolgens weer tot dat geheel terug te keren. Zo is de boekdrukkunst de verbindende factor gebleken op een punt in de geschiedenis waarop het leven van de mensen afzonderlijk, en ook van ieder volk afzonderlijk, eiste dat ze zich zouden afzonderen, om zich vervolgens op te maken voor de grote strijd om het bestaan.

De boekdrukkunst blijkt al meteen van het begin af aan de bondgenoot-bij-uitstek van de ontwikkeling van de mens. Waar die ontwikkeling een zeker niveau bereikt, helpt de boekdrukkunst een handje mee; waar die ontwikkeling wordt geremd, lijdt ook de boekdrukkunst daaronder.

¹³ Comenius: Johan Amos Komensky (1592-1670), Tsjechisch theoloog, filosoof en opvoedkundige. Kwam in 1656 naar Amsterdam, waar hij een drukkerij oprichtte. Hij werd begraven in de Oude Waalse Kerk in Naarden, waar zich ook een Comenius-museum bevindt. In 1650 schreef hij een schoolboek *Orbis sensualium pictus* (= de zichtbare wereld) met plaatjes en teksten in het latijn en in de landstaal; Goethe heeft daaruit nog leren lezen.

Een sprekend voorbeeld daarvoor vinden we in de zegenrijke werking die uitging van de Nederlandse vereniging van de 'Broeders van het gemeene leven'. Deze vereniging is gesticht door Geert Groote¹⁴ (1340-1384) uit Deventer. Ze beschouwde het als haar taak de beschaving, die het monopolie was van de geleerden, om te vormen tot een bron van welvaart voor het volk. Deze vereniging ontplooidde belangrijke pedagogische activiteiten, Het ontstaan van een groot aantal scholen is op deze activiteiten terug te voeren.

Bij het ontstaan van de boekdrukkunst komt een volkomen nieuw levenselement in het culturele werk van de 'Broeders van het gemeene leven'. Ze kunnen dan zorgen voor een intensieve verspreiding van goede leerboeken. Het drukken van deze boeken namen ze zelf op zich. Daardoor bevorderden ze de nieuwe kunst in Nederland en in heel Noordwest Duitsland.

Deze gebeurtenis laat zien dat vooruitgang en boekdrukkunst hand in hand gaan; hiermee in verband echter is ook de teruggang die bij deze kunst optrad in de 16e en 17e eeuw- nadat ze de eerste tijd een snelle bloei en verspreiding had doorgemaakt - niet onbelangrijk. De boerenoorlogen, de rampzalige religieuze onlusten met hun bloedige, verwoestende gevolgen, de 30-jarige oorlog, die brachten de cultuur - die in het begin van de nieuwe tijd een wonderbaarlijk hoog niveau had bereikt - een reeks zware slagen toe. En de drukkunst nam evengoed deel aan de teruggang van de geestelijke en materiële cultuur als ze eerder had gedaan aan de culturele groei en bloei.

Glashelder wordt de relatie tussen de algemene ontwikkeling van de lagere standen en de boekdrukkunst ook door de problemen die deze kunst in Spanje onderzond. De geestelijke censuur en bevoogding van het volk door de geestelijkheid waren in de 14e en 15e eeuw in Spanje groter dan in Midden-Europa. Daarom ook heeft de boekdrukkunst zich in dat land maar langzaam verspreid; en het weinige wat zij daar tot stand heeft gebracht, is te herleiden tot de invloed van enkele wetenschappelijk geïnteresseerde personen. En omdat deze kunst in Spanje geen stevig fundament kreeg, kon het gebeuren dat het geestesleven in de tijd daarna sterk onder het juk van de Jezuïeten van de inquisitie terecht kwam.

Turkije vormt wel het meest schrille voorbeeld van het feit dat je alleen een rol in het huidige culturele leven kunt spelen als je de boekdrukkunst een warm hart toedraagt. De Turken waren deze kunst tot in de 18e eeuw absoluut vijandig gezind. Sultan Bajazet heeft in 1483 het drukken op straffe des doods verboden. En zijn zoon heeft dat verbod vernieuwd. Dit volk heeft die cultuur onvriendelijke maatregelen moeten bekopen met het feit dat het iedere betekenis binnen het geestesleven van Europa heeft verloren.

¹⁴ Geert Groote (1340-1384), latijnse naam 'Gerardus Magnus', nederlands theoloog en prediker. Na een woelige periode in zijn leven wijdde hij zich aan studie en devotie. Hij verzamelde de groep van 'De Moderne Devoten' om zich heen, waaruit later de 'Broeders en Zusters van het Gemeene Leven' is ontstaan. Hij schreef en vertaalde diverse werken; zo heeft hij Ruusbroec in het latijn vertaald. Ook heeft hij zich vele inspanningen getroost op het gebied van het onderwijs.

Het is interessant om de relatie tussen geestesleven en boekdrukkunst in Hongarije na te gaan. Daar was tijdens de tweede helft van de 15e eeuw koning Matthias Corvinus¹⁵ aan de macht. Hij koesterde een grote belangstelling voor kunsten en wetenschappen. Daarom werd de boekdrukkunst in de Hongaarse hoofdstad al vanaf 1473 vlijtig beoefend. Daarom ook bestond er in dat land een bruisend geestesleven, een land dat cultureel gezien met zeer grote moeilijkheden te kampen had vanwege zijn geografische positie.

De mens is een wezen dat uitsluitend vanuit inzicht in het verleden kan komen tot een echt zinvol werken naar de toekomst toe. De geschiedenis is zijn grote leermeester. Je hoeft er maar op te letten hoe veel nauwkeuriger en beter onze kennis is van de laatste vier eeuwen dan van de eeuwen daarvoor, waarin de boekdrukkunst nog niet zo verbonden was met vrijwel alle cultuuruitingen. Wat betreft de eeuwen daarvoor zijn we maar al te vaak aangewezen op pure gissingen en stoutmoedige veronderstellingen. Want de historische overlevering laat ons op vele gebieden in de steek.

De boekdrukkunst is dus niet alleen iets wat ijverig aan alle cultuuruitingen meewerkt, ze vormt ook *de beste en meest betrouwbare schatbewaarder* van het verleden, dat de mens zo nodig heeft voor zijn toekomst.

In de 19^e eeuw - de tijd van natuurwetenschap en techniek - is de vooruitgang van de boekdrukkunst niet achtergebleven bij andere culturele verworvenheden. Ze kan zich wat betreft haar grote technische vooruitgang waardig plaatsen naast de andere veroveringen van onze tijd. En als we vandaag de dag, niet zonder optimisme, de eeuw die net is aangebroken binnengaan, en met een gevoel van vreugde naar de toekomst van de mensheidsontwikkeling kijken, dan hebben we dat gevoel voor een niet gering deel te danken aan het genie Johannes Gutenberg.

¹⁵ Matthias Corvinus (1440-1490), koning van Hongarije. Naar hem is de Corvina-bibliotheek genoemd, één der rijkste bibliotheken in de 15e eeuw met zo'n 1000-1500 handschriften.